

УДК 341.241.6

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЛІТЕРАТУРНИХ ТА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ**Шайхатдінов А. З.**, к.і.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «ПДТУ»

Шайхатдінов А.З. Особливості договірних відносин при використанні літературних та художніх творів. В даній статті досліджуються особливості договірних відносин при використанні літературних та художніх творів. Зроблений загальний аналіз авторського права України.

Шайхатдінов А. З. Особенности договорных отношений при использовании литературных и художественных произведений. В данной статье исследуются особенности договорных отношений при использовании литературных и художественных произведений. Сделан общий анализ авторского права Украины.

Shayhatdinov A. Features of the Contractual Relationship with the Literary and Artistic Works. The paper investigates the features of the contractual relationship with the use of literary and artistic works and makes a general analysis of copyright in Ukraine.

Постановка проблеми. Зміна функцій знань та культури в цивілізації кінця ХХ століття призвела до різкого збільшення обсягів використання результатів інтелектуальної діяльності. Набутки людського розуму стали об'єктами економічного обігу. Економічної цінності набула й інформація, що є основним виробничим продуктом засобів масової інформації. Нині тиражування матеріальних носіїв – об'єктів авторського права – сформувалося в потужну індустріальну галузь, яка містить підгалузеві структури: книговидання, друк періодичної продукції, тиражування кінофільмів, аудіо- та відео матеріалів.

На цьому тлі особливо актуально постало питання правомірності використання цих творів - об'єктів авторського права та визначення обсягу прав на них. Вирішення таких завдань здатна забезпечити лише держава. Поза як авторське право у своїй основі є юридичним проявом усвідомлення державою важливості охорони культури як гаранту розвитку суспільства. Підтримка і захист творчості, охорона результатів інтелектуальної діяльності безпосередньо пов'язані із захистом свободи слова та прав людини. Авторське право і суміжні права посідають значне місце в системі інститутів інтелектуальної власності і охороняються відповідним чином законом.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні висновки, оцінки та практичні рекомендації, які викладені в статті, ґрунтуються на аналізі чинного законодавства, практики його застосування та загальних здобутках теорії держави і права, цивілістичної та адміністративно-правової наук, а також на працях вчених-юристів: А.Б. Авер'янова, А.Б. Агапова, С.С. Алексеева, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Ю.П. Битяка.

Важливі дослідження з охорони авторських прав та договірних відносин між авторами належать таким українським вченим-юристам як: Юргінцу В.В., Ліпцику Д.Н., Якубі Н.С.

Метою статті є дослідження особливостей договірних відносин при використанні літературних та художніх

Викладення основного матеріалу. Нині законодавча база, що стосується авторського права в Україні практично сформована. Це не розрізняє сукупність чинних нормативних актів, а достатньо цілісна система. Ієрархія законодавчої бази формується на основі правової сили певних нормативних актів. Нормативні акти нижчого рангу співголосні та не суперечать актам вищого рангу, що мають більшу юридичну силу.

Розглянемо систему нормативних актів з авторського права в Україні, до яких належать: 1. Конституція України; 2. міжнародні угоди; 3. закони України: а) спеціальні, б) інші закони; 4. Цивільний та Кримінальний кодекси України; 5. підзаконні акти (Президента, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств).[3]

Основний Закон є найважливішим джерелом українського авторського права та має найвищу юридичну цінність. Усі закони й інші нормативно-правові акти ґрунтуються на положеннях Конституції України та повинні відповідати їй. Конституція України гарантує однакові права всім громадянам.

Стосовно сфери інтелектуальної творчої діяльності в Основному Законі йдеться: про свободу літературної, художньої та наукової творчості, право володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї творчої діяльності; право на захист інтелектуальної власності, авторських прав громадян, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин «має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності» та ніхто не може використовувати чи розповсюджувати її твори без згоди автора, якщо інше не встановлено законом (статті 41 і 54 Конституції України).[4]

Конституція України є не тільки базою для авторського права, але й чинним законом, стрижневою частиною системи нормативних актів. Норми Конституції України є нормами прямої дії, безпосередньо ними потрібно керуватися в тих випадках, коли норми галузевого законодавства суперечать Основному Закону (п.1 ст.8 розд.15 Конституції України). Значення Конституції як основного джерела авторського права, полягає

також у тому, що вона є основою для появи інших законодавчих і нормативних актів. У ній сформовані загальні принципи, що набувають розвитку та деталізації в галузевих законах. Незважаючи на важливість конституційних норм, більшість з них діють повною мірою лише через інші правові норми та впоєднанні з ними визначають поведінку учасників інформаційних відносин. Отож з'являється така ієрархічна сходинка, котру посідають інші, найвищі за юридичною силою після Конституції України, нормативні документи – закони України.

До нормативно-правових актів українського законодавства, що регулюють авторські правовідносини, належать закони України: «Про авторське право і суміжні права», «Основи законодавства про культуру», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про кінематографію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про власність», «Про видавничу справу», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності» та ін. [4]

Першу редакцію Закону України «Про авторське право і суміжні права» було прийнято в грудні 1993 р. Та проголошений Україною курс на інтеграцію в ЄС вимагав внесення певних змін до законодавства та його гармонізації з нормами ЄС. Це зумовило появу нової редакції Закону в травні 2003 р. Сьогодні - це один з основних законів, які регулюють діяльність в контексті дотримання авторських прав. У разі виникнення темпоральних та ієрархічних колізій між нормами різних законів, пріоритет належатиме цьому Закону, оскільки при цьому треба діяти за принципом *specialiagenegalibusderogant* (спеціальний закон має перевагу перед загальним).

За змістом і трактуванням юридичних норм Закон максимально наближений до найавторитетнішої міжнародної угоди – Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів. Однак, характерною рисою українського Закону є його ринкова спрямованість. Він значно розширює права учасників авторсько-правових відносин і дає можливість вільно розпоряджатися правами, що їм належать. І якщо в цьому аспекті порівнювати Бернську конвенцію та Закон України «Про авторське право і суміжні права», необхідно визнати, що останній значно випередив Конвенцію, акцентуючи увагу на так званих «вторинних», тобто майнових, правах. Справді, в межах національних систем і в міжнародних конвенціях, відповідно до традицій континентального (європейського) права, особливе значення надається володінню автором первинними правами. Та не менш важливим є регулювання відносин, які виникають у зв'язку зі створенням і подальшим використанням твору, тобто на етапі, пов'язаному з економічною реалізацією автором отриманих у межах Закону широкомасштабних прав. Бернська конвенція більшу увагу приділяє моральним правам автора, й тільки у ст.6 наявне побіжне згадування майнових прав. Реальність сьогодення поставила матеріальні права, що є джерелом прибутку для автора, на перше місце. Тож не а биякою заслугою українського законодавства є орієнтація на економічний характер відносин.[4]

Позитивним фактом є доповнення названого Закону новими термінами та їх визначеннями. Зокрема, з'явилися визначення таких термінів, як: фонограма, відеограма, контрафактний примірник твору, організація ефірного та кабельного мовлення. Ці уточнення сприятимуть однозначному тлумаченню понять, які використовуються в авторському праві. Загалом, проведений аналіз дає підстави говорити про перевагу позитивних нововведень та їх найвагомий внесок у національну систему авторських та суміжних прав, який був зроблений прийняттям цього Закону. Безумовно, він потребує подальшого вдосконалення. Та його наближення до норм європейського права, що є важливим інструментом забезпечення інтеграційних процесів у Європі, відкриває Україні шлях до Європейського Співтовариства

Оскільки авторське право є складовою частиною цивільного права, найвищу юридичну чинність серед нормативно-правових актів якого має Цивільний кодекс України, останній широко застосовується в регулюванні авторських відносин. Від здобуття незалежності Україна тривалий час послуговувалася нормами радянського Цивільного кодексу, що був прийнятий ще в 1963 р. Однак внаслідок невідповідності цього документа новим суспільним умовам, у 1994 р. спеціальним законом були вилучені статті 473-513, тобто фактично всі статті, що регулювали авторські правовідносини. Необхідність цих дій очевидна – такі статті, як 498 та 499 ЦК УРСР, відповідно до яких держава мала право на примусовий викуп авторського права чи проголошення твору надбанням держави; ст. 496, у якій зазначено, що юридичні особи наділені безстроковим авторським правом, є для сучасного авторського права абсолютно неприйнятними[1].

Водночас, повна відсутність інституту авторського права мала й свої негативні наслідки. Вітчизняний ринок інтелектуальної власності розвивався надзвичайно повільно, а забезпечення належного рівня охорони авторських прав на практиці виявилось неможливим за відсутності основного нормативного документа - Цивільного кодексу. А вже в єдиній ст.472, що залишилася від старого Цивільного кодексу УРСР, йшлося тільки про можливість регулювання авторсько-правових відносин, які виникають під час створення та використання об'єкта авторського права Законом України «Про авторське право і суміжні права» й іншими законодавчими актами України.

Прийняття нової редакції книги IV Цивільного кодексу, щодо регулювання інтелектуальної власності, розтягнулося на сім років. Відповідний законопроект, поданий на розгляд Верховної Ради України ще в грудні 1996 р., змінювався та доповнювався десятки разів і лише в січні 2004 р. набув чинності оновлений текст Цивільного кодексу України. Певною мірою це пояснюється тяжкою економічною ситуацією в країні, законодавчою нестабільністю, ненормальною ситуацією, що склалася за останні роки навколо законодавства

про інтелектуальну власність. Як відомо, чим частіше змінюються закони, тим рідше вони виконуються, та тим "комфортніше" почувають себе пірати в хаосі чергової перебудови.[4]

Нова книга Цивільного кодексу України, що має назву «Право інтелектуальної власності», складається з 12 розділів, з-поміж яких лише 2 присвячені проблемам авторського права. Істотним недоліком нового Цивільного кодексу України є, фактично, дублювання в ньому норм, закріплених у Законі України «Про авторське право і суміжні права», нерідко з використанням зовсім інших формулювань. Так, у ст.433 подано детальний перелік об'єктів авторського права, до яких згідно зі згаданим Законом належить дизайн. Це ставить під загрозу авторську охорону дизайну друкованого видання.[3]

Варто брати до уваги, що правові норми, безперечно, будуть змінюватись як за обсягом, так і за складом, відповідно до нових угод Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) та Європейських директив. Кожні нові зміни вимагатимуть внесення нових доповнень і до тексту Цивільного кодексу України. Та попри це, Кодекс і закони неодмінно будуть відрізнятися один від одного. Тож логічнішим було б закріплення в Цивільному кодексі України лише основних положень, перевірених часом, вітчизняною та зарубіжною практикою, зокрема й на міжнародному рівні. Принципово новим є положення, за яким майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, що створив цей об'єкт, і юридичній або фізичній особі, де чи в якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором (п.2 ст.429 ЦК України). Ця новела суперечить визначенню прав на службовий твір у Законі України «Про авторське право і суміжні права», в якому виключні майнові права належать роботодавцеві, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) і (або) цивільно-правовим договором між автором та роботодавцем.

Цивільний кодекс України намагається відродити «право на недоторканність», що існувало за часів Радянського Союзу. Для прикладу, «автор має право протидіяти супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями, тощо» (п.1 ст.439 ЦК України). Очевидно, що цей пункт не може реально діяти на практиці і буде масово ігноруватись особливо при використанні в цифрових мережах, продуктах мультимедіа та ін. Адже сам «цифровий формат» передбачає, щотвір на екрані монітору буде виглядати інакше, ніж на сторінках книги чи журналу. До того ж подання твору кожного разу буде додатково модифікуватися програмним забезпеченням, яке використовується, шрифтами, що підтримують програму[2].

Пункт 2 ст. 439 ЦК України передбачає, що в разі смерті автора та відсутності спадкоємців недоторканність твору охороняється заінтересованими особами. Однак, хтоці особи – не пояснено, що створює розбіжності в трактуванні. Незаконним стає і перегляд будь-якого твору на екрані комп'ютера, оскільки при цьому неминуче відбувається «доповнення» твору іншими елементами на моніторі (приміром, курсором «мишки»). Аналіз тексту нового Цивільного кодексу України дає підстави говорити про те, що основні юридичні невідповідності є, переважно, понятійними чи термінологічними. Законодавство у сфері авторського права, як неодноразово оголошували спеціалісти, визначено положеннями міжнародних угод. Цим зумовлюється необхідність використання лише загальноновизнаної термінології. Натомість, неузгодженість з положеннями міжнародних договорів неминуче призведе до послаблення охорони творів українських правовласників закордоном.[4]

Однією з основних умов успішного функціонування системи інтелектуальної власності є забезпечення захисту прав авторів. Отож важливу роль у цьому відіграють поява в 2001 р. нового Кримінального кодексу України та подальші його редакції та зміни, зокрема від 22 травня 2003 р. та 9 лютого 2006 р. На відміну від попереднього Кримінального кодексу, який практично не торкався захисту прав авторів, у новому охорона інтелектуальної власності здобула істотну підтримку. Так, у старій редакції існувала тільки одна ст.136 КК України 1960 р. щодо порушень прав на всі об'єкти інтелектуальної власності. Вона поєднувала винахідницькі та авторські права, а до об'єктів охорони за нею належали, поряд з літературними та художніми творами, промислові зразки і сорти рослин.[3]

Такий підхід фактично унеможлилював захист авторських прав у порядку кримінального судочинства. Натомість, новий Кримінальний кодекс України виправив цю прикру помилку, виділивши порушення у сфері саме авторського права та суміжних прав у окрему ст.176 КК України. В ній чітко визначене коло об'єктів авторського права і суміжних прав, у разі незаконного відтворення, тиражування та розповсюдження котрих настає кримінальна відповідальність. Подано найширше визначення «порушення авторського права і суміжних прав», яке охоплює якщо й не всі, то, принаймні, більшість з можливих випадків порушення авторського права та суміжних прав [3].

Зміни, внесені до Кримінального кодексу України у травні 2003 р. та лютому 2006 р., встановлюють суворіші санкції, що можуть бути застосовані до порушників чинного законодавства у сфері авторського права та суміжних прав. Загалом прийняття нового Кримінального кодексу України можна розглядати як політично важливий крок у напрямі європейської інтеграції та створення в Україні якісного законодавства, що регулює значну частину правовідносин усфері захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Основною правовою формою використання творів науки, літератури і мистецтва є цивільно-правові договори, які дістали назву авторських договорів.

Договірні відносини автора щодо передачі автором своїх майнових прав вимагають конкретизації нормативних положень. У законодавстві дотепер не визначені предмет, права та обов'язки сторін авторського

договору. Потребує вдосконалення правове регулювання питання про відповідальність автора і користувача за невиконання чи неналежне виконання умов авторського договору. Залишаються нерозробленими примірні форми авторських договорів. Все це суттєво знижує ефективність захисту прав автора при використанні його твору. Інтенсивний розвиток авторських відносин вимагає належного правового забезпечення. У зв'язку з цим виникає необхідність теоретичної розробки проблеми авторських договірних відносин.

Використання твору автора іншими особами (користувачами) здійснюється відповідно до статті 29 Закону про авторське право на підставі авторського договору.

За вимогами складання цивільно-правових договорів (до яких належить авторський договір) автор зобов'язаний створити відповідно до договору і передати замовлений твір або передати готовий твір для використання, а користувач зобов'язаний використати або почати використання твору передбаченим договором способом в обумовленому ним обсязі, у визначений строк і виплатити автору встановлену договором винагороду.

Це самостійна група договірних зобов'язань, які відзначаються певними особливостями. Передусім суб'єктами вказаних договорів, з одного боку, завжди є автор (співавтори) або їхні правонаступники, а з іншого боку, як правило, певна організація, яка за родом своєї діяльності може використати твір обумовленим у договорі способом. правонаступниками можуть бути спадкоємці та інші особи, яким автор передав право використання твору. Це, наприклад, законні представники автора — батьки або опікуни і піклувальники, якщо з будь-яких причин сам автор не може скористатися своїм правом на використання твору. Як уже зазначалося, здатність до творчої діяльності не збігається з цивільно-правовою дієздатністю. Нерідко авторами можуть бути неповнолітні і навіть малолітні.

Якщо на боці автора виступають дві або більше осіб (співавтори, кілька спадкоємців або інших правонаступників), то для укладення договору необхідна згода усіх цих суб'єктів, незалежно від того, яка частка авторської винагороди їм належить. Без такої згоди твір не можна використовувати. Вказані особи можуть доручити ведення переговорів, підписання договору, а інколи й подальшу роботу з автором комусь одному з них. Проте таке доручення має бути оформлене письмово, воно становить частину авторського договору.

При укладенні авторського договору з кількома співавторами слід з'ясувати характер співавторства — роздільний чи неподільний. У першому випадку в договорі може бути зазначено авторство окремих співавторів. Проте в усіх випадках колективного твору укладається один авторський договір.

У випадку використання кількох колективних творів на кожний з них укладається окремий авторський договір. Наприклад, з співавторами слів пісні — один договір, а з співавторами музики — другий договір. У даному випадку це окремі види творів, а не співавторство.

Автор може передати право на використання свого твору як на території України, так і за рубежом будь-яким громадянам і юридичним особам, у тому числі й іноземним. У більшості випадків контрагентами авторів (співавторів та їхніх правонаступників), як правило, виступають юридичні особи — державні, громадські, кооперативні та інші організації, які можуть використовувати твір у той чи інший спосіб. Проте в деяких авторських договорах контрагентом автора можуть бути і громадяни, наприклад, замовник у договорі художнього замовлення. Будь-який громадянин може укласти договір з художником або скульптором про створення такого твору. Проте у видавничих, постановочних, сценарних та деяких інших авторських договорах контрагентами авторів виступають юридичні особи.

Авторські договори з іноземними авторами укладаються за участю Державного агентства України з авторських і суміжних прав.

Важливою особливістю авторських договорів є те, що об'єктами (предметами) їх виступають нематеріальні блага — твори науки, літератури чи мистецтва. Вони стають об'єктом договору за однієї умови, якщо вони виражені в такій об'єктивній формі, яка дає змогу відтворювати і розмножувати їх. Об'єктом авторського договору можуть бути твори, вже створені на момент укладення договору, а також твори, які автор (співавтори) зобов'язується створити і передати для використання.

Важливою творчою ознакою об'єкта договірних відносин є новизна твору, яка може виявлятися або в самому змісті твору і в формі викладу нового змісту, або тільки у формі викладу вже відомого змісту.

Правила щодо форми цивільно-правових договорів поширюються і на договори у сфері інтелектуальної власності. Проте з цього загального правила є винятки, передбачені законом. Усі договори, що укладаються у сфері інтелектуальної діяльності, мають укладатися у письмовій формі (ст. 1107 ЦК України). Чинне цивільне законодавство України не передбачає обов'язкового нотаріального засвідчення зазначених договорів. Проте за бажанням сторони можуть свій договір засвідчити нотаріально. [3]

Закон України «Про авторське право і суміжні права» приписує авторські договори укладати у письмовій формі, якщо законодавством про авторське право і суміжні права не передбачено інше. Чинне законодавство іншого не передбачає. Але п. 1 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачене правило, за яким договори на створення чи використання невеликих за обсягом творів (газет, журналів та інших періодичних видань) можуть укладатися в усній формі. ЦК України передбачає можливість укладання авторських ліцензійних договорів про опублікування твору в періодичних виданнях та енциклопедичних словниках в усній формі.

Авторські договори можуть бути двох типів: а) авторський договір на передавання твору для використання; б) авторський ліцензійний договір.

За авторським договором на передавання твору для використання автор або правонаступник передає чи автор зобов'язується створити і в установленій договором строк передати твір організації для використання обумовленим за договором способом, а організація зобов'язується здійснити або почати це використання в установленій договором строк, а також сплатити авторові або його правонаступнику винагороду, крім випадків, зазначених у законі.

За авторським ліцензійним договором автор або його правонаступник надає організації право використати твір, у тому числі шляхом перекладу іншою мовою або переробки в обумовлених договором межах і на визначений строк. Організація зобов'язана сплатити винагороду за надання цього права.

Висновок. Як видно з наведеного, законодавець не проводить чіткого розмежування між цими типами договорів. Практика склалася таким чином, що за авторським ліцензійним договором автор надає організації право використати твір для перекладу іншою мовою або для переробки одного виду твору на інший. Зокрема, за цим договором розповідний твір може бути перероблений на драматичний або на сценарій і, навпаки, сценарний чи драматичний твір може бути перероблений на розповідний. При укладанні авторських договорів допускається відчуження майнових прав автора. Крім того, допускається можливість передачі виняткових або невиняткових прав на використання творів. У ході дослідження даного питання встановлено, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» не передбачає положень про видачу ліцензій на передачу виняткових чи невиняткових прав, але визначає їхній зміст і порядок передачі. При цьому новий Цивільний кодекс України закріплює положення про видачу виняткових або невиняткових ліцензій на використання творів науки, літератури чи мистецтва. Пропонується привести у відповідність норми Закону України «Про авторське право і суміжні права» з нормами нового Цивільного кодексу України і закріпити в Законі України «Про авторське право і суміжні права» положення про ліцензійні договори.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм» - [Електронний ресурс].-Режим доступу:<<http://uatm/zakony/zakony-ukrainy/pro-rozpro>.
2. Корчевний Г.В. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності / Г.В. Корчевний // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Збірник наукових праць економіко-правового факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. - Одеса: Астропринт, 2002. - Т. 5.
3. Липчик Д. Н. Форма та види договорів в авторському праві /Липчик Д. Н.: Авт. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: Харків: НЮрАК ім. Ярослава Мудрого.-Х., 2005.-26 с.
4. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: Підручник / За заг. ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. - К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін юре», 2003 - 236 с.

Ключові слова: інтелектуальна власність, автор, авторське право, ліцензія, авторський договір.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, автор, авторское право, лицензия, авторский договор.

Key words: intellectual property, author, copyright, license, publishing agreement.